

Udgivet med støtte fra
Carlsbergfondet og
Ny Carlsbergfondet

METTE BLIGAARD

Frederiksborgs genrejsning

Historicisme i teori og praksis

BIND I

FORLAGET VANDKUNSTEN

BIND I

Forord 9

Indledning 13

- Målformulering 13
- Forskningsoversigt 16
- Generelt 16
- Frederiksborg 18

1 Historicisme 23

Begrebets historie 23

Historicismeforskningen

i kunsthistorien 24

Generelt 24

Skandinavien 35

Historien og det 19. århundredes

arkitekturteori 40

Arkitektur i dialog med historien 40

Æstetisk relativisme 45

Arkitektur og naturfilosofi 48

Arkitektur mellem kunst og videnskab 53

Arkitektur som barometer på

samfundstilstanden 62

Det kongelige Akademi for de skønne

Kunster og historicismen 66

At måle nutiden med fortiden 66

Den europæiske horisont 74

Teknisk og videnskabelig dannelse 78

Det nationale som værdikriterium 81

Ferdinand Meldahls forudsætninger 90

2 Stil I 103

Smag og stil 103

Smagsbegrebet i det

18. århundredes æstetik 103

Smag og stil i det

19. århundredes sprogbrug 109

Stil som periodiseringsredskab 115

Hovedstilarterne 116

Gotikkens genkomst 1773-1820 116

Arkitrav eller bue. Stildebatten 1820-50 120

Stilsyntese 126

Stilpluralisme 130

Stilenhed 130

Stilrenhed 134

Stil som symbol 137

Stilarterne kontra stil 143

Stil i singularis 143

Stil ifølge Viollet-le-Duc 144

Stil ifølge Semper 146

3 Det fornødne og det skønne 151

Arkitekturens to sider 151

Organismebegrebet 154

Nytteform og kunstform 161

Ingeniørvæsen kontra bygningskunst 167

4 Eklekticisme 175

Eklekticismens doktrin 175

Eklekticisme og tidsånden 178

Den lingvistiske metafor 181

Eklekticisme og perfektibilitet 183

5 Stil II 191

Renæssancebegrebet

i det 19. århundrede 191

Periodisering af kunsthistorien 191

»Den italienske stil« 193

Det franske renæssancebegreb

og dets spredning 198

Renæssancen i Nordeuropa 203

Burckhardts renæssance 211

Nyrenæssancen – den moderne stil 217

Hvilken renæssance? 217

Renæssancen som tysk nationalstil 226

Den internationale nyrenæssance 228

Nyrenæssancen i interiøret 232

Renæssancestilen i Danmark 244

Synet på Christian IV-tidens

bygningskunst 244

Renæssancestilens vej til accept 247

Stilen efter Frederiksborgs brand 256

6 Sandhed og bedrag i arkitekturen 265

Det hensigtsmæssige 265

Nye materialer, ny teknologi 267

Tegl 267

Jern 277

Glas 286

Det sande 294

Dogmet om materialeægthed 294

Surrogatmaterialer 296

Overfladebedrag 300

Operative bedrag 304

7 Polykromi og ornament 309

Farvens rolle i arkitekturen 309

De tre søstre 309

Antik og moderne polykromi 311

Materialepolykromi eller

strukturel polykromi 316

Det videnskabelige studium af farven 323

Polykrom dekoration 325

Kunstarternes samvirken

som dannelsesprojekt 325

Monumentalmaleri 332

Dekorationskunst 344

Glasmaleriets renæssance 347

Ornamentteori 352

Arkitektur og dekoration 352

Naturalisme eller stilisering 354

Det flade ornament 362

Anvendt ornamentik 367

Systematisering af ornamentforrådet 367

Kunsten, industrien og offentligheden 372

Dekoratøren, boligen og museet 376

8 Sammenfatning 391

Noter 407

BIND II

- 1 **Oversigt over byggeriet på Frederiksborg 1860-1906** 9
- Branden den 17. december 1859 9
- Genopbygning af slottets ydre 15
- Rekonstruktion og indretning af slottets indre 35
- 2 **Persongalleri** 39
- Arkitekter 39
- Håndværksmestre 43
- Stenhuggere og dekorationsbilledhuggere 44
- Malere og dekorationskunstnere 44
- Kunstflidslotteriet og dets bagmænd 50
- 3 **Nyindretninger før branden i 1859** 53
- Slotskirken 54
- Badstuen 58
- Frederik VII's oldsagsstuer 71
- 4 **Rekonstruerede rum 1860-80** 73
- Skriftlige og billedlige kilder 73
- Slotskirken 78
- Hvælvingerne 80
- Den nordlige kortsides 83
- Klokkerne 87
- Kongens Bedekammer 89
- Riddersalen 99
- Loftet 102
- Gulvet 110
- Væggene 111
- Kamin og portal 112
- Trompeterstolen 115
- Lysekroner 117
- Fyrsteportrætter 117
- Rosen 118
- 5 **Museumsgrundlæggelse 1878** 127
- Helhedsplanen 127
- Diskussion om indretningsprincipper 128
- Meldahls dilemma 135
- 6 **»Moderne kompositioner« 1878-84 og 1890-93** 143
- Det gennemarbejdede interiør 143
- Valdemarsalen 143
- Det barokke tårnværelse 146
- Dronningens Bedekammer 146
- Stuen i rondellen 148
- Stuen i krydshuset 148
- Tycho Brahes stue 152
- To svenske stuer 156
- Den spanske stue 160
- Ditmarskerstuen 163

- Lofter 164
- Typer og forlæg 164
- Stuklofter efter nordeuropæiske forbilleder 169
- Bjælke- og kassette-lofter af blandet herkomst 201
- Venetianske lofter 229
- Plafondmalerier 245
- Portaler og døre 265
- Kaminer 285
- Vægge og gulve 291

- 7 **Frederiksborgmuseets Gobelinvæveri 1900-28** 307
- Gobelinvæveriet genopstår 307
- Forberedelser 309
- Riddersalsgobelinerne 310
- 8 **Sammenfatning** 321
- Samspelet mellem gammelt og nyt 321
- Meldahls eklekticisme 326
- 9 **Samtidens og eftertidens dom** 333
- Ruin eller rekonstruktion? 333
- Synsvinkler på restaurering før 1859 338
- Meldahl som restaureringsarkitekt 343
- Frederiksborg og restaureringsdebatten i 1890'erne 351
- Efterspil 356

EPILOG

Slottet i det 19. århundrede 365

Borgromantik og monumentkult 371

Nationalt vartegn, bolig, museum og panteon 386

Den folkeopdragende funktion 411

Det antikvariske aspekt 421

Afslutning 440

Summary 445

Noter 459

Bilag

- I August Klein: *Om Frederiksborg Slot 1860-65* 474
- II Arnold Krog: *Frederiksborg, fra Minder og Meninger* 477

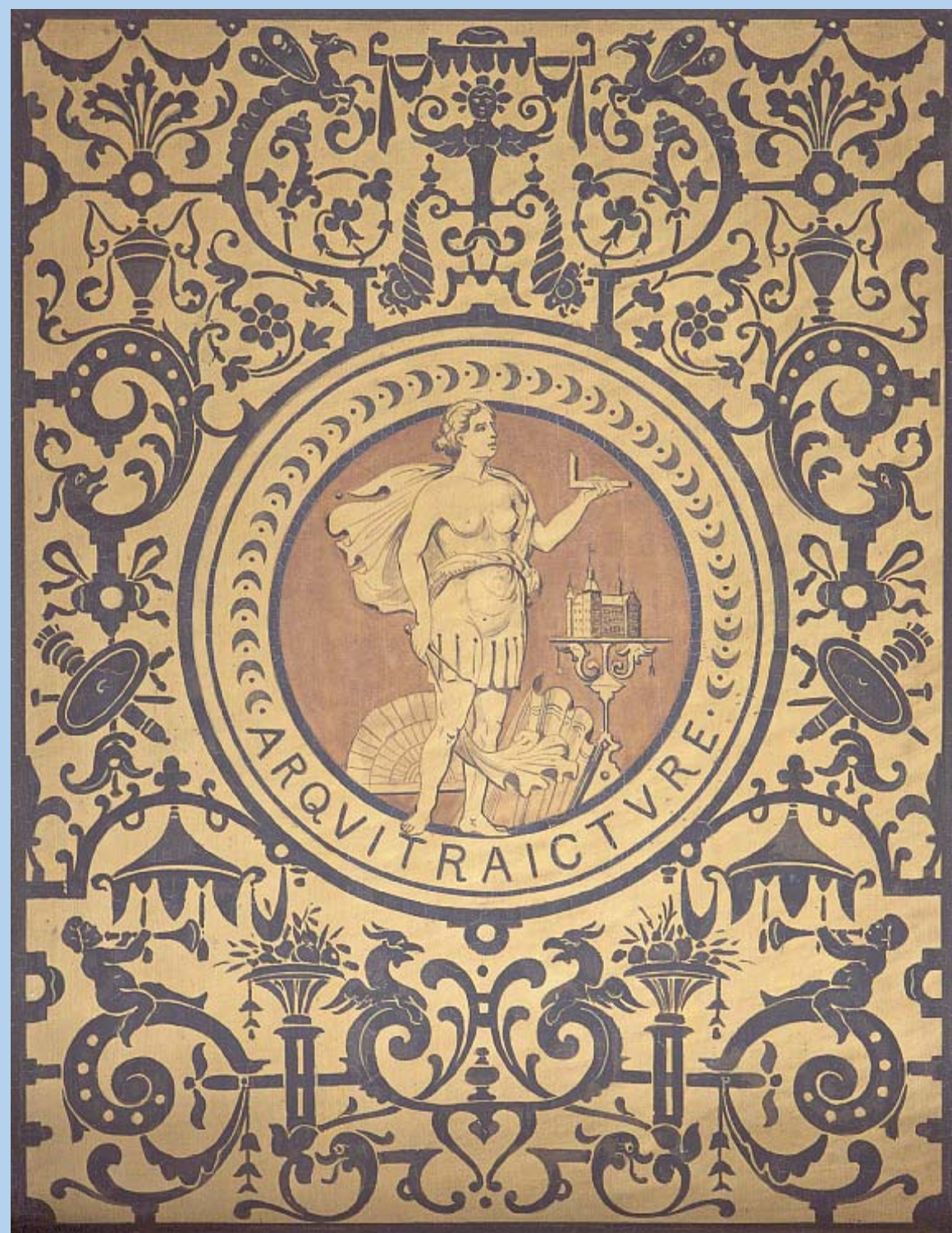
Forkortelser 482

Utrykte kilder 482

Litteratur vedr. Frederiksborg 483

Litteratur 485

Register 496

Forord

I 1967-68 fulgte jeg på Sorbonne professor André Chastels forelæsninger over slottet Fontainebleaus bygningshistorie. Baggrunden for forelæsningerne var dels nye udgravninger på stedet, dels en igangværende restaurering af den franske renessances mest skelsættende interiør, *Galerie François I*, med henblik på at klarlægge, hvilke ændringer der var foretaget i galleriet i det 19. århundrede, især under Julimonarkiet og Det andet Kejserdømme, dvs. mellem 1830 og 1870. André Chastel inspirerede mig til at arbejde med fransk renaissancearkitektur, hvilket resulterede i et magisterkonferensspeciale (1973) om *Arkitekturens teori i Frankrig i det 16. århundrede*, en titel, som min lærer ved Københavns Universitet, dr.phil. h.c. Hakon Lund formulerede.

Efter eksamen fik jeg arbejde på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg og havde i næsten 25 år min daglige gang på Frederiksborg Slot, som allerede af slottets første biograf blev fremhævet som en parallel til Fontainebleau. »Hispanien zeigt frembdn Leuten seine Laurentius Kirche [Escorial]; Franckreich seinen Bleau Brunnen [Fontainebleau]; Venedig und Chur Sachsen ihre Kunst- und Schatzkammern; Dännemarck

diese Burg«, skrev Christian IVs slotsforvalter Johan Adam Berg i 1646.¹ Frederiksborg var – og er stadig – et bygningsværk i international klasse. Utallige forskere har behandlet Frederiksborgs historie og arkitektur, men både inden for og uden for slottets mure koncentrerede interessen sig udelukkende om det *originale*, Frederik IIs og Christian IVs slot, dvs. bygningerne fra slutningen af det 16. og begyndelsen af det 17. århundrede. Slottets bygningshistorie i det 19. århundrede har derimod sjældent været genstand for opmærksomhed.

Det stod mig klart, at Frederiksborg rummer værdifuldt stof til belysning af det 19. århundredes arkitekturteori i almindelighed og historicismebegrebet i særdeleshed. Ligesom det slot, der efter branden i 1859 blev restaureret, genindrettet og omdannet til museum, er tidstypisk, er denne afhandling også et barn af sin tid. I udlandet tog udforskningen af det 19. århundredes postklassicistiske arkitektur for alvor fart i 1970'erne. Det betød også, at interessen for restaureringshistoriske spørgsmål kom i fokus. Man begyndte i højere grad at tage vare på det, som det 19. århundrede havde frembragt, og at anlægge en ny vurdering af de ændringer, ældre bygningsværker havde undergået i denne periode. Tiden var således moden til at se nærmere på Frederiksborgs bygningshistorie efter den store brand i 1859.

Mit projekt har strakt sig over en længere årrække med mange og lange afbrydelser. Jeg takker Carlsbergfondet for velvillig behandling af min ansøgning, der fra 2002 gav mig arbejdsro i tre år, og jeg er desuden meget taknemmelig for den gene-

¹ Arkitekturen symboliseret ved en kvinde med passer og vinkel. Bag hende en bygningsmodel af Frederiksborg. Intarsiimitende ornament fra kassetteloft på Frederiksborg (stue 5). Hovedmotivet og

det omgivende groteskeornament inspireret af den franske renaissancekunstner Etienne Delaunes kobberstik med allegoriske fremstillinger af videnskaberne og kunsterne. Foto Simon Lautrop.

røse støtte fra såvel Carlsbergfondet som Ny Carlsbergfondet, der gjorde udgivelsen af afhandlingen mulig. Endvidere takkes fhv. overbibliotekar Hakon Lund for i sin tid at have udlånt mapperne med tegninger vedrørende Frederiksborgs genopbygning fra Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiets Bibliotek (nu Danmarks Kunstbibliotek), så jeg kunne arbejde med dem på åstedet. Jeg påskønner også i høj grad den store imødekommenhed, bibliotekets nuværende ledelse og personale har vist mig. I Samlingen af Arkitekturtegninger har seniorforsker, mag.art. Claus M. Smidt været overordentlig hjælpsom, og jeg takker ham for at have ofret så megen tid på at opfylde mine ønsker. Ved indsamlingen af illustrationsmaterialet til denne bog har Frederiksborgmuseet naturligt nok måttet holde for, og jeg er museet taknemmelig for al den bistand, jeg har fået. Advokat Nils Meldahl skylder jeg tak for at have givet mig adgang til sin oldefars tegninger og papirer. Afdøde museumsdirektør Dyveke Helsted gjorde mig opmærksom på Arnold Krogs manuskript om livet på Frederiksborg i byggeperioden set med en ung arkitekts øjne, der er aftrykt bagest i denne bog, og lektor Johan Rosdahl var så venlig at spore mig ind på en række litterære behandlinger af slotsbranden.

Gennem mit arbejde på Frederiksborgmuseet, hvorunder den indvendige vedligeholdelse af størstedelen af Frederiksborg Slot sorterer, har jeg fra slutningen af 1980'erne været med til at tilbageføre nogle af de interiører, der blev skabt efter branden i 1859, til deres oprindelige udseende. Dette er sket i samarbejde med Slots- og Ejendomsstyrelsens mand på stedet, arkitekt MAA Uffe Kjerulf, som jeg takker for hjælp og behageligt samarbejde gennem alle årene. Endelig skal konservator Elsa Granov, der hjalp med farveundersøgelser og afvaskning af overmalede lofter og vægge, også takkes. Min tidligere chef, museumsdirektør, dr.phil. Povl Eller, støttede og opmunterede mig altid i mit arbejde, og jeg mindes ham med stor taknemmelighed.

I Ole Wildt Pedersen har jeg haft en nidkær læser, og jeg skylder ham stor tak, fordi han påtog sig at gennemgå manuskriptet og kommentere det set fra en lægmands synspunkt. Til sidst en varm tak til min søster, bibliotekar Vibeke Qvortrup, der skaffede mig dansk litteratur under mine seks år i Skotland, hvor en del af bogen er skrevet, og som på alle måder stod mig bi, og til Ada og Magnus, der uden at kny accepterede, at mange ferierejser på kryds og tværs i Europa gik til borge og slotte, der var restaureret i det 19. århundrede, og ad ruter, som Frederiksborgs arkitekt Ferdinand Meldahl havde taget.

Mette Bligaard
Vesterborg, maj 2008

Indledning

Frederiksborg Slot er ikke kun et vigtigt bygningsværk i dansk arkitekturhistorie. Det er frem for alt en bygning med udpræget monumentkarakter. Opført i begyndelsen af det 17. århundrede som fyrstebolig – men tillige af bygherren Christian IV tillagt en udtalt politisk symbolfunktion – fik slottet efter enevældens indførelse forstærket sin betydning for kongemagten og dynastiet, idet det blev hjemsted for to vigtige ceremonielle statsfunktioner, salvingerne og ridderordensvæsenet.

Da interessen for landets ældre arkitektur med romantikken vækkedes i begyndelsen af det 19. århundrede, blev slottet i Hillerød genstand for fornyet interesse, og dyrkelsen af kongeborgen som malerisk og historisk mindesmærke intensiveredes i løbet af århundredets første halvdel. Det var utvivlsomt denne status som nationalt monument, der var medvirkende til, at hovedslottet på Frederiksborg hurtigt blev genopført, efter at det den 17. december 1859 var blevet raseret af en brand. Genopbygningen og indretningen strakte sig over mere end fyrré år, et enkelt projekt afsluttedes først i 1928. Slottet blev ikke blot genopbygget i det ydre og delvis rekonstrueret, delvis nyindrettet i det indre, det fik også en ny funktion – nemlig som museum for nationens historie – hvorved bygningens status som nationalmonument blev yderligere accentueret.

2. Brudstykke af kardon til gobelin over døren i Riddersalen på Frederiksborg af C.N. Overgaard

1912. Tempera på lærred. Frederiksborgmuseet. Foto Kit Weiss.

Denne afhandling behandler det Frederiksborg, der blev skabt efter branden i 1859. I spidsen for genopbygningen stod arkitekten Ferdinand Meldahl (1827-1908), en stærk personlighed, der prægede dansk arkitektur i mere end en menneskealder. Han var historicismens arkitekt par excellence. Begrebet *historicisme*, der er indført i kunsthistorisk sprogbrug af en senere tid, anvendes som stilbetegnelse til at karakterisere den arkitektur, der tager udgangspunkt i tidligere tiders byggemåde, og som epokebegreb til at betegne et afsnit af arkitekturens historie, dvs. størstedelen af det 19. århundrede, hvor dette syn lå til grund for arkitekternes kunstneriske skaben. Frederiksborgs historie i hele perioden anskues som et historicismefænomen, og det vil fremgå, hvorfor netop denne bygning er velegnet til at undersøge historicismebegrebet i arkitekturen.

Målformulering

Som titlen antyder, falder afhandlingen i to hoveddele.

Første del er en undersøgelse af de centrale spørgsmål, der optog det 19. århundredes kunsthistorikere, arkitekturteoretikere og praktiserende arkitekter, herunder den afgørende indflydelse, som tidens historiefikserede kultur havde på arkitekturen, og hvordan det afspejler sig i teorierne, der knytter sig til begrebet stil som klassifikationsmodel og eklekticisme som arbejdsmetode. Også spørgsmål vedrørende arkitekturens symbolværdi, forhold

det mellem form og funktion, bygningskunst kontra ingeniørvidenskab, en ny materialebevidsthed samt teorierne om farvens og ornamentets rolle i arkitekturen vil blive analyseret i almindelighed og i særdeleshed i relation til byggeriet på Frederiksborg.

Fra midten af det 18. århundrede og op gennem hele det 19. århundrede udspringer arkitekturteori af begrebsdannelse, der for en stor dels vedkommende ligger uden for bygningskunstens område. Historicismens arkitekturteori har rod i oplysningstidens tro på fornuft og fremskridt og i det 19. århundredes videnskabsbaserede historieopfattelse. Bygningskunstens væsen forklares, ikke udelukkende ud fra rent æstetiske eller tekniske præmisser, men ud fra begreber hentet i filosofien, historie-, samfunds- og naturvidenskaberne. Er arkitekturteori, som en underafdeling af kunsthistorien, en humanistisk disciplin, så er det karakteristisk for historicismens arkitekturteori, at den søger forklaringsmodeller uden for sin egen sfære, f.eks. i biologien og lingvistikken. Arkitekturteori udvikles i vekselvirkning med tidens store åndelige strømninger eller *ismer*: rationalisme, idealisme, positivisme og ikke mindst nationalisme. Men det er den underliggende tendens til historicering af alle livets aspekter, der berettiger anvendelsen af begrebet *historicisme* som overordnet stil- og epokebetegnelse for tidsrummets arkitektur.

Anden del er en monografisk behandling af Frederiksborg Slots genrejsning efter branden i 1859. Her er der tale om dels en udvendig genopbygning/restaurering, dels en indvendig restaurering og nyindretning, hvoraf sidstnævnte, de såkaldt *moderne kompositioner*, er skabt uden tanke på slottets tidligere udseende. Hovedvægten er lagt på behandlingen af slottets indre, idet dette emne aldrig før har været genstand for en grundigere undersøgelse. Endelig ses byggeriet i relation til tidens syn på historiske bygninger og de divergerende opfattelser af bygningsbevaring og restaurering.

I *epilogen* samles trådene i en bygningstypologisk undersøgelse af det europæiske slot (i betydningen

fyrstens bolig), hvor vi følger de forandringer i synet på slottet og dets anvendelse, som fandt sted i løbet af det 19. århundrede i takt med kongemagtens svækkelse og demokratiets indmarch. Frederiksborg Slot ansues fra forskellige synsvinkler, bl.a. en romantisk, en national, en funktionsmæssig og en antikvarisk, og slottets historie i dette tidsrum ses i et større europæisk perspektiv. Afhandlingens første del er disponeret tematisk, anden del såvel kronologisk som tematisk, mens epilogen igen er tematisk anlagt.

Det er således undersøgelsens sigte at analysere og definere historicisme som stilbegreb og altdominerende tænkemåde i det 19. århundredes europæiske arkitekturteori, og at eksemplificere analysen med en *case study*, restaureringen og nyindretningen af den danske renæssanceborg, der i hovedsagen strakte sig fra 1860 til 1906. Et gammelt renæssanceslot med status som nationalmonument, men i ruintilstand, skulle reetableres, hvilket betød rekonstruktion af de manglende partier af det ydre og visse dele af det indre. Hovedparten af det indre måtte skabes helt på ny. Dette kunne ifølge tidens gængse opfattelse kun ske ved en stilmæssig tilpasning til eksteriøret.

Kunsthistorikeren Hanno-Walter Kruft definerer arkitekturteori som »the history of thought on architecture as recorded in written form«. ¹ Kun i dialog med hinanden kan arkitekturens teori og selve arkitekturen blomstre, hævder Kruft, idet han præciserer: »The former can be a statement, a codification of practice, or a programme; and the quality of the corresponding architecture serves as a gauge of the usefulness of the theory. It must be possible to check architectural theory by reference to actual buildings. And may one also conclude that good architecture is – or even has to be – always capable of justification in terms of some theory?« ² Derfor har jeg stillet mig denne opgave: *for det første* at kortlægge historicismens arkitekturteori, *for det andet* at kontrollere teoriens brugbarhed ved undersøgelse af et konkret bygningsværk: Frederiksborg Slot.

3 Frederiksborg set fra nordvest. Tegning af Christen Købke 1835. Frederiksborgmuseet.

»Bevarelsen af historiske Monumenter fra de nærmeste som de fjerneste Tider bør ikke være afhængig af noget som helst æstetisk System, men overgives til den omhyggeligste historiske Varetægt«, hedder det i kunsthistorikeren N.L. Høyens oversættelse af et af de tidligste antirestaureringskrifter, Victor Hugos *Guerre aux démolisseurs* (1832), som Høyen i sin anmeldelse fra 1833 gav den klingende titel *Til Vaaben mod Vandalerne*. Fortsættelsen lyder: »Kun sand Ærbødighed for Mindets moralske Værd kan frelse der, hvor den lunefulde Smag altfor ofte snører sig i Forstandens kolde Pandser«. ³ Høyen var på det tidspunkt, hvor han kommenterede Hugos artikel, beskæftiget med ordningen af den kongelige portrætsamling, der siden 1812 havde haft til huse på Frederiksborg. To år forinden havde han gjort slottet til genstand for en indgående bygningshistorisk undersøgelse, vel nok den første større kunsthistoriske behandling af et bygningsværk på dansk. Da slottet senere brændte,

argumenterede han for »Mindets moralske Værd«, altså for ruinens urørlighed. Men det var som bekendt forgæves. Slottet blev genopbygget og indrettet ud fra tidens begreber om stil. Hvilke alternativer havde der været? Nedrivning? Stabilisering og bevaring af slottet som ruin? En *stilneutral* indretning lå uden for tidens forestillingsverden.

Ringeagt og mangel på forståelse for det, Ferdinand Meldahl skabte, kendetegnede synet på Frederiksborg, allerede mens byggeriet stod på, og har stort set hersket lige siden. Det resulterede i, at interiørerne ikke fik lov til at forblive urørte. »Den lunefulde smag« prægede i en lang årrække den måde, man forvaltede bygningens indre på. Der er nu gået over hundrede år, siden Frederiksborgs genskabelse var fuldbyrdet. Subjektive prædikater som *pastiche* og *plagiat* forekommer meningsløse. Jeg har stillet følgende spørgsmål: Hvordan greb man den foreliggende opgave an? Ud fra hvilket arkitektursyn? Bevarelsen af disse spørgsmål vil for-